

GELENEKSEL BAŞKURT ETİYOLOJİSİNDE BAZI HASTALIK CİNLERİ

Y. TORMA- F. G. HİSAMİTDİNOVA
Çeviren: Burçak OKKALI

Özet

Başkurt halk inanışına göre bazı hastalıklar, bazı cinlerin insanın içine girmesiyle oluşmaktadır. Hastalığın iyileşmesi ancak hastalığa neden olan kötü ruhun dualar yardımıyla yaşadıkları yere tekrar yollanmasıyla gerçekleşmektedir.

Anahtar kelimeler: Başkurt etiyojisi, halk inanışları, sıtma (*tapma*), kulak ağrısı (*tatran* veya *tatıran*), karın ağrısı (*büçer*), bel ağrısı (*birtek*), karın ağrısı (*ösyen*), raşitizm (*yeteyen*), diş ağrısı (*teş hızlav*), köpek ısırması (*et teşlev*).

Abstract

According to the belief of Bashkir people, some diseases occur due to some devil's attacks on human body. The treatment of these diseases can only be realized by sending this devil back to their original place where they live through prayers.

Key words: Etiology of Bashkir, believes of people, malaria (*tapma*), earache (*tatran* veya *tatıran*), stomachache (*büçer*), lumbago (*birtek*), stomachache (*ösyen*), rashitism (*yeteyen*), toothache (*teş hızlav*), dog bite (*et teşlev*).

Başkurt halk inanışına göre, daha çok sıtma (*tapma*), kulak ağrısı (*tatran* veya *tatıran*), karın ağrısı (*büçer*), bel ağrısı (*birtek*), tanısı konulamayan hastalık (*osok*), kronik hastalık (*özlök*), çocuklarda görülen karın ağrısı (*ösyen*), raşitizm (*yeteyen*), şiddetli diş ağrısı (*teş hızlav*), köpek ısırması (*et teşlev*), aşırı soğuktan meydana gelen ağrı (*sēñkev*) gibi birçok hastalık, barındığı yerler rüzgâr, su, toprak olan bazı cinlerin insanın içine girmesi sonucu olmaktadır. Hastaların iyileşmesi, rahatsızlığa neden olan kötü ruhun, büyüler yardımıyla kovulmasına bağlıdır. Bunlara iki örnek verelim:

1. *Tatran kıvıvı* 'kulak ağrısına neden olan cinin kovulması.' Bu hastalığın ruhu insan yıkanırken kulağa yerleşen *Tatran* (veya *tatıran*)'dır. Bu nedenle de bu cinin kovulması genellikle banyo bittikten sonra yapılır. Çocuklar, tek ayak üstünde sıçrayarak kulağa giren sudan kurtulmaya çalışırlar. Bunu yaparken birkaç defa da şunu söylerler:

İlekseniñ ike kıızı,	Eleçinin iki kıızı var,
Ayıv köyek köslë kıız,	Biri ayı gibi güçlü,
Ügez, köyek sësle kıız	Diğeri boğa gibi kıllı,
Tatıran kös, tatıran kaç!	Tatıran git buradan, tatıran kaç!

(*Kiräy Märgän*, 1976)

2. *Büçer kıvıvı* 'karın ağrısına neden olan cinin kovulması.' Karın ağrısına neden olan *büçer* cininin hileleridir. Bu durumda Başkurtlar, karın bölgesini sıvazlayarak insanı bu acıdan kurtarmaya çalışan büyücüye başvururlar. İşlem, ağrıyan yere çalı süpürgesiyle, (eğer hasta çocuksa) babasının çoraplarıyla veya yastıkla küçük dokunuşlarla ve son olarak da şu büyülü sözler eşliğinde yapılır:

Harı büçer, kara büçer	Sarı cin, kara cin,
Ğara başlı harı büçer,	Kara başlı sarı cin,
Harı büçer, sos büçer,	Sarı cin, kurnaz cin,
Estën tışka küs büçer,	Dışarı çık cin, git buradan cin!
Küs büçer, kit büçer,	
Sık büçer!	

Hastalık cinlerinin adları dil açısından farklılık gösterir.

'Sıtma, sıtma nöbeti' demek olan *tapma*, *tap*- 'bul-' fiiline *-ma* ekinin eklenmesiyle oluşmuş, Başkurtça özel isimdir. (Başkırsko-russkiy slovar, 1958, 498)

Tatran veya *tatıran* denen, kulak ağrısına neden olan cinin adının kökeni ise belli değildir. *Tatır* sözünün kökünde 'tortu, kefeki taşı, sert bir şey' anlamına gelen bir isim yatıyor olabilir.

Büçer sözü, biçim olarak *büçel* 'dolgunlaşmak, kabarmak, şişmek' filinin kökünden türemiştir. (Karşılaştırın: *büçer kalķıv*, *büçer sıgıv* ifadeleri 'fitiğin şişmesi, çıkması, fırlaması' anlamlarında kullanılır.) (Başkırsko-russkiy slovar, 1958, 126)

Birtek, osoķ, *özlek* adları; fiillere *-k* ekinin eklenmesiyle oluşur: *birte-* 'bir şeyi bozmak, kırmak', *ös-* 'uçmak' (eski Türkçede 'ölmek' anlamı da var.) *özöl-* 'üzülmek, acı çekmek' (Drevnetyurkskiy slovar, 1969, 603)

Ösyen sözünün kökeni tam olarak açıklanamaz. Günümüzde bu söz birleşik kelime kabul edilmektedir. (*ös* 'uç' ve *yen* 'ruh'). Başkurt inancına göre, *ösyen* ağrısı çeken bir çocuğun insan ruhundan başka onun karnında bulunan köpeğin ruhları (*et yene*) denen iki ruhu daha vardır. Büyücüler, çeşitli okuyup üflemelerle, çocuğu huzursuz eden ve ağlatan ruhları kovmaya çalışırlar.

Yeteyen (Başkort hoyleşteriniñ hüzlighi, cilt:3, 71) de *yete* ‘sayı sıfatı yedi’ ve *yen* ‘ruh’ isminden oluşan birleşik bir kelimedir.

Teş hızlav belirtiyi, *it teşlev* ise, cinin insan vücuduna girmesi durumunu anlatır. Fiilin mastar biçimleri *hızlav*, *teşlev*, *señkev*’dir.

Başkurlarda toprak, rüzgâr ve suyla bağlantılı pek çok yasak vardır. Örneğin, eğer bir insan yere düşerse (özellikle de gün batarken) çok çabuk kalkması ve üç defa *hiñe avırlık, miñe yeñellek!* ‘ sana zahmet (yani hastalık), bana kolaylık (yani esenlik)’ (Y. Torma, G. Hisamitdinova, 1991) demesi ve düştüğü yere tükürmesi gerekir.

Macarlarda da buna benzer yasaklar vardır. Çocuklara şöyle derler:

«İçinde -r- sesi bulunan ayda sakın toprağa (yere) oturma, yoksa cadılar bütün gücünü elinden alır!»

Görüldüğü üzere, geleneksel tıpta hastalık nedeni, toprakla ve toprakta barınan mitolojik varlıklarla temas olarak kabul edilir.

Kuzey-doğu Başkurlarına göre, bevlıye organları ile ilgili hastalıklar toprakla bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. (Örneğin, yere düşüldüğünde: *yerzen teyengen avrıv*). *Yerge halıv* ‘yere uzanmak’, bu esnada da ailesinden (hastanın saçını ve tırnaklarını, kül, kömür, bakır, nal çivisi, gaz yağı gibi) çeşitli eşyaları toplayıp ya toprağa gömmek ya da bir çukura atmak bu tip hastalıkları iyileştirmenin tek çaresidir. (Y. Torma, G. Hisamitdinova, 1991,1992)

Hastalık cinlerinin barındığı yerlerle ilgili batıl inançların izleri, su ve toprak sahiplerinin anıldığı büyümlü sözlerde korunmuştur. Örneğin; *Yer eyehe yeren haçal, hıv eyehe hıvgan* (yani *hıvgan*) *haçal* ‘Boz (toprak gibi) sakal, toprağın sahibi; serin sakal, suyun sahibi.’

Zehirli dil-İşte bu nedenle, bir yılan soktuğunda, o daha suya varmadan önce, hastalık ruhuna onu engelleyici dualar okunması gerekir. (Y. Torma, G. Hisamitdinova, 1989)

Kâh havadaki nem oranının yüksek olmasından, kâh bu saatlerde kutsal güneşin toprağın bağına inmiş olmasından dolayı Başkurlar gün batımını tehlikeli sayarlar (*kızıl eñer*). Gün batımında özellikle *sarpıv* -sinir hastalıklarına yol açan cingüçleniyormuş. Başkurlara göre, hastadan kovulan hastalık ruhları ve diğer cinler, özellikle günün bu zamanlarında sayıca çoğalıyormuş, böylece insanlarla temasa geçme şansları artıyormuş. Ama bununla birlikte, gün batımı, hastaları iyileştirmek (*osoklav*) için en uygun zaman sayılıyor.

Geleneksel Başkurt etiolojisinde gün batarken yağmurla karışık esen rüzgâr hastalığa neden olabiliyor. Şöyle bir karşılaştırma yaparsak: Başkurt deyimlerinden, *yel hugıla* ‘yel değişiyor’ ve Macarca *sze’lütött* (‘rüzgâr yemiş, yani; felçli’) ve *sze’lhüdes* (‘rüzgâr soğutmuş, yani; felç’).

Başkurların hastalık yapan cini *yelpev* genellikle ılık esen rüzgârla beraber gelir.

Hastalığın kaynağı sayılan rüzgâr hakkındaki bütün dünyaya yayılmış olan düşünce böylece geleneksel Başkurt etiyolojisinde de korunmaktadır.

Bütün bu yukarıda anlattıklarımızdan şu sonuçlar çıkarılabilir:

- Geleneksel Başkurt tıbbında hastalıkların en büyük nedeni bu hastalıkları yapan cinlerdir.

- Bir çok olayda hastalıklarla, bu hastalıkları yapan cinlerin adları birbirini tutar.

- Su, toprak ve rüzgâr, hastalık cinlerin barındığı yerlerdir.

- Bir çok yasak bu cinlerin barındıkları yerle ilgilidir.

- Tedavi esnasında cinler, barındıkları yere doğru kovulurlar.

Kaynakça

1. *Kiräy Märgän*. Başkurt halkının, yola fol'kları buyınsa küzätevzâr//üzäbiyät, fol'klar, äzäbi miräá. 1976. T.2

2. Başkirsko-russkiy slovar'. M. 1958.

3. Drevnetyurkskiy slovar'. L. 1969

4. *Başkört häyläştäreneñ hüzlege*. Öfö, 1967. T. 1; 1970. T.2; 1987. T.3

5. Yazarların 1991'de Başkurdistan'ın Beloretskiy bölgesi, Novo-Abzakovo'dan yapmış olduğu derlemeler.

6. Yazarların Başkurdistan'ın Salavatsk (Lagerevo-1992) ve Karidel' (Bagazi-1991) bölgelerinden yapmış olduğu derlemeler.

7. Yazarların 1989 yılında Başkurdistan'ın Beloretskiy bölgesi, İnzer köyünden yapmış olduğu derlemeler.